

Komisje etyczne do spraw doświadczeń na zwierzętach

Sławomir Mroczkowski

ATR w Bydgoszczy

W myśl obowiązującego w Polsce prawa doświadczenia i testy na zwierzętach mogą być przeprowadzane wyłącznie w wyznaczonych placówkach naukowych, po uprzednim uzyskaniu pozytywnej opinii lokalnej komisji etycznej. Dotychczas w skali kraju powołano 17 międzyuczelnianych komisji, które są zlokalizowane przeważnie przy szkołach wyższych. W większych ośrodkach naukowych, na przykład w Warszawie czy w Krakowie, działa po kilka komisji. Zarówno Krajowa Komisja Etyczna ds. doświadczeń na zwierzętach, jak i powołane w terenie lokalne komisje mają dbać o to, aby zwierzęta poddawane eksperymentom były traktowane humanitarnie. By w badaniach uwzględniano potrzeby zwierząt, zapewniając im należytą opiekę i ochronę. By nie przeprowadzano niepotrzebnie doświadczeń na żywych istotach, a tam, gdzie to jest możliwe, wykorzystywano metody alternatywne.

Najważniejszym zadaniem każdej lokalnej komisji etycznej, a jednocześnie owocem jej działalności jest wydawanie opinii o dopuszczalności przeprowadzania doświadczeń i testów na zwierzętach. Podstawą opiniowania jest ocena stopnia inwazyjności proponowanych eksperymentów. Skala inwazyjności doświadczeń ma na celu usystematyzowanie sposobu oceniania procedur proponowanych we wnioskach badawczych. Przy ocenie tej należy uwzględnić przede wszystkim gatunek zwierzęcia, które będzie poddane doświadczeniu, gdyż ta sama procedura może być w niejednakowym stopniu tolerowana przez rozmaite gatunki.

Lokalna komisja ocenia stopień inwazyjności doświadczeń, biorąc pod uwagę pięciostopniową skalę inwazyjności doświadczeń na kręgowcach, przyjętą przez Krajową Komisję Etyczną, a wypracowaną na wzór rozwiązań zagranicznych. Skala ta jest modyfikacją kategorii inwazyjności, wypracowanych w amerykańskich, australijskich i nowozelandzkich ośrodkach naukowych. Przytoczone przykłady procedur oczywiście nie wyczerpują wszystkich możliwych przypadków, mają charakter orientacyjny i stanowią jedynie ilustrację poszczególnych stopni inwazyjności. Oto obowiązująca skala inwazyjności:

Stopień 1. Procedury nieinwazyjne, w których żadne ze zwierząt uczestniczących w doświadczeniu nie jest narażone na cierpienie lub jakkolwiek uszczerbek na zdrowiu.

P r z y k ł a d y: Behawioralne obserwacje małych zwierząt w zamknięciu, łącznie ze stosowaniem behawioralnych testów na nienaruszonych zwierzętach.

Warunki akceptowalności projektu: zapewnienie zwierzętom dobrych warunków bytu (w tym wody, pokarmu i możliwości ruchu), bezpieczeństwa oraz humanitarnego traktowania po zakończeniu badań.

Stopień 2. Procedury powodujące lekki chwilowy ból/stres (jeżeli właściwie przeprowadzone) albo lekki chroniczny dyskomfort.

P r z y k ł a d y: chwilowe (do kilku minut) unieruchomienie w celu dokonania obserwacji lub prostego zabiegu; pobieranie krwi; dożylna, domięśniowa, dootrzewnowa lub doustna wstrzykiwanie nietoksycznych substancji; uśmiercanie (eutanazja) standardowymi metodami, które powodują natychmiastową albo prawie bezstresową utratę świadomości (np. dekapitacja po sedacji albo lekkim znieczuleniu, przedawkowanie anestetyku); terminalne eksperymenty pod głęboką narkozą; pozbawienie wody lub pokarmu na okresy zbliżone do naturalnych; trzymanie dużych zwierząt w zamknięciu, które częściowo ogranicza lokomocję.

Warunki akceptowalności projektu: jak przy stopniu 1 oraz odpowiednie umiejętności techniczne, uprawnienia i właściwa postawa personelu odpowiedzialnego za wykonanie doświadczenia.

Stopień 3. Procedury powodujące umiarkowany do silnego ból/stres (nawet jeżeli prawidłowo przeprowadzone).

P r z y k ł a d y: kanulacja i katetyzacja z lokalnym znieczuleniem; drobne zabiegi chirurgiczne ze znieczuleniem, jak: biopsja, usunięcie gonad, otwarcie jamy otrzewnowej, zastrzyki dosercowe i do klatki piersiowej, pozbawianie pokarmu/wody na okresy dłuższe niż to się zwykle zdarza w naturalnym środowisku gatunku; unieruchomienie bez sedacji lub znieczulenia na 15-60 minut, narażanie na szkodliwe, stresujące bodźce z możliwością ucieczki i inne.

Warunki akceptowalności projektu: jak przy stopniu 2 oraz uzasadnienie narażania zwierząt na poważny chwilowy albo przewlekły ból lub stres.

Stopień 4. Procedury powodujące silny ból oraz cierpienia i zwykle nieodwracalne uszkodzenie ciała i funkcji psychicznych.

P r z y k ł a d y: przywracanie do świadomości i utrzymywanie przy życiu zwierząt okaleczonych po poważnych zabiegach chirurgicznych (dokonanych pod narkozą); testy toksykologiczne; wywoływanie ascites/stosowanie pełnego adjuwantu Freund'a; eksperymentalne wywoływanie ciężkich chorób (np. choroby popromiennej, śmiertelnych chorób zakaźnych i dziedzicznych), zaburzeń organizacji senso-motorycznej, ciężkich zaburzeń psychicznych (np. przez trwałą izolację matki od młodych); wystawianie na szkodliwe, silnie stresujące bodźce bez możliwości ucieczki; długotrwałe (wielogodzinne i dłuższe) unieruchomienie i inne.

Warunki wydania zezwolenia: jak przy stopniu 3 oraz uzasadnienie dotyczące narażania zwierząt na silny ból i cierpienie, a także niekiedy na trwałe kalectwo oraz uniemożliwienie im normalnego życia bez możliwości kompensacji.

Stopień X. Niedopuszczalne procedury powodujące skrajne cierpienia.

P r z y k ł a d y: Używanie kurary i pokrewnych substancji do unieruchomienia zwierząt bez znieczulenia; zadawanie ran i oparzeń bez znieczulenia; testy toksykologiczne i wywoływanie śmiertelnych chorób bez humanitarnego zakończenia eksperymentu; doprowadzanie do śmierci przez zatrucie (np. strychniną), przez odwodnienie, przez zagłodzenie, przez działanie temperatury i ciśnienia; wywoływanie ostrych psychoz (np. przez narażanie unieruchomionych zwierząt na ostry stres, zastąpienie matki penalizującymi bodźcami) i agonistycznych zachowań, prowadzących do okaleczeń i śmierci.

W wyjątkowych wypadkach dopuszcza się wykonywanie doświadczeń zaliczonych do stopnia X, jeśli ich przeprowadzenie jest wymagane prawem.

Komisja opiniuje wszystkie wnioski badawcze pod kątem dopuszczalności doświadczeń i testów na żywych zwierzętach, a także doświadczeń dla celów dydaktycznych. Wnioski składają kierownicy projektów badawczych na odpowiednich formularzach. Formularz wniosku o wydanie opinii o dopuszczalności badań na żywych kręgowcach jest dość rozbudowany. Wymaga podania, oprócz tytułu projektu, również czasu trwania badań oraz wielu innych informacji, dotyczących kierownika projektu – wnioskodawcy i osób realizujących badania. We wniosku trzeba także scharakteryzować materiał zwierzęcy, określając jego pochodzenie, miejsce bytowania oraz miejsce wykonywania doświadczenia. Konieczne jest wyszczególnienie planowanych procedur doświadczalnych, z podaniem gatunku i liczby zwierząt biorących udział w eksperymencie, oraz określenie stopnia inwazyjności doświadczenia. Każda procedura musi być opisana, z podaniem celu i użytych środków znieczulających.

Ponadto do wniosku należy załączyć streszczenie i cel projektu, a także przedstawić krótko w punktach:

- uzasadnienie potrzeby podjęcia proponowanych badań na tle bieżącego stanu wiedzy;
- znaczenie i potencjalne korzyści proponowanych doświadczeń (dla stopni inwazyjności 3 i 4 uwzględnić możliwości zastosowań klinicznych);
- uzasadnienie wyboru gatunku do realizacji celu badań;
- uzasadnienie liczby zwierząt, niezbędnej do uzyskania statystycznej wiarygodności wyników;
- wykazanie niedostępności metod mniej inwazyjnych w sensie ulepszenia i zastąpienia proponowanych procedur doświadczalnych; dla stopni inwazyjności 3 i 4 wymagana jest dokumentacja oparta na bazie danych i inne źródła informacji o metodach alternatywnych.

Tryb i terminy składania wniosków badawczych ustalają lokalne komisje etyczne. Wszystkie wnioski i inne materiały otrzymane do oceny mają charakter poufny. Członkowie komisji mają obowiązek zapoznania się z każdym wnioskiem przedłożonym do opiniowania. Na żądanie komisji wnioskodawca jest zobowiązany do udzielenia dodatkowych wyjaśnień. Komisja może zapoznać się z warunkami przeprowadzania doświadczeń. W miarę potrzeb komisja korzysta z opinii niezależnych ekspertów, którzy mogą być zapraszani na posiedzenia komisji.

Decyzje i opinie komisji lokalnej są podejmowane w sposób kolegialny na podstawie jednolitych zasad, dotyczących oceny doświadczeń na zwierzętach pod kątem ich humanitarnego traktowania, wypracowane przez Krajową Komisję Etyczną. Rozstrzygnięcia komisji zapadają w formie uchwał, podejmowanych bezwzględną większością głosów. Do prawomocności uchwał komisji niezbędna jest obecność co najmniej dwóch trzecich składu komisji.

Stanowisko lokalnej komisji etycznej jest wydawane w formie pisemnej opinii o dopuszczalności wykonania doświadczenia lub testu. W razie wydania pozytywnej opinii lokalna komisja określa warunki i procedurę prowadzenia doświadczenia. Jeżeli warunki i procedurę doświadczenia określono we wniosku, komisja może uznać je za integralną część opinii. Każda opinia wymaga pisemnego uzasadnienia. Komisja przekazuje opinię wnioskodawcy, a także kierownikowi jednostki organizacyjnej uprawnionemu do wydania lub cofnięcia indywidualnego zezwolenia na wykonanie doświadczenia.

Opinia jest wydawana na specjalnym druku, w którym uznaje się realizację projektu badawczego za dopuszczalny względnie niedopuszczalny.

Wnioskodawca bądź kierownik jednostki organizacyjnej może odwołać się od opinii lokalnej komisji, składając za jej pośrednictwem wnioski w terminie 1 miesiąca do Krajowej Komisji Etycznej. Wniosek o przeprowadzenie doświadczenia zakwalifikowanego jako stopień X (niedopuszczalne procedury) jest opiniowany negatywnie, z wyjątkiem procedur wymaganych przez prawo. W takim przypadku wniosek powinien być przekazany do Krajowej Komisji Etycznej do rozpoznania i ewentualnego zaopiniowania.

Komisja może sprawdzać wykonanie doświadczeń i zaleceń ujętych w procedurach, w szczególności może interesować się zgodnością realizacji doświadczenia z procedurami opisanymi we wniosku, a także przestrzeganiem zaleceń wydanych w opinii. Komisja może zapoznać się z warunkami bytowymi w hodowlach zwierząt i zwierzętarniach.

Komisja informuje kierownika placówki o nieprawidłowościach traktowania zwierząt na terenie placówki oraz przez jej pracowników. Komisja informuje Inspektora Ochrony Zwierząt i Krajową Komisję Etyczną o nieprawidłowościach traktowania zwierząt, wynikających z zaniedbań placówki. Komisja składa wnioski o cofnięcie lub zawieszenie uprawnień placówki do przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach w wypadku poważnego albo powtarzającego się naruszenia przez placówkę ustawy o ochronie zwierząt lub ustaleń komisji.

Pracę lokalnej komisji etycznej organizuje i prowadzi jej obrady przewodniczący komisji. W szczególności reprezentuje on komisję na zewnątrz, zwołuje posiedzenia komisji, przewodniczy obradom, przeprowadza głosowania, podpisuje uchwały komisji, koordynuje jej prace, dba o prawidłowość i sprawność jej działania i zapewnia realizację uchwał komisji. Przewodniczący komisji odpowiedzialny jest za zbieranie i coroczną aktualizację danych o miejscach przetrzymywania zwierząt w placówkach należących do właściwości komisji.

Komisja zbiera się tak często jak tego wymaga opiniowanie wniosków i sprawowanie nadzoru nad traktowaniem zwierząt w placówkach. W okresie między posiedzeniami bieżące sprawy komisji prowadzi sekretarz komisji. Z posiedzenia komisji sekretarz komisji sporządza protokół, który podpisuje osoba przewodnicząca obradom i sekretarz komisji.

Powołane od niedawna lokalne komisje etyczne ds. doświadczeń na zwierzętach są zupełnie nowym elementem w polskiej rzeczywistości naukowej. Przeważnie jako ciała kolegialne nie mają większego doświadczenia w działaniu. Czy się sprawdzą? Czy spełnią oczekiwania? Zobaczymy. Czas zweryfikuje potrzebę oraz metody ich funkcjonowania. Ale już teraz nasuwają się wątpliwości i pytania. Czy wszystkie badania muszą być przedmiotem opiniowania lokalnych komisji etycznych? Przecież wiadomo na przykład, że większość badań hodowlanych, żywieniowych, zoohigienicznych czy behawioralnych przeprowadzanych na żywych zwierzętach charakteryzuje się małym stopniem inwazyjności. Według określonej i przyjętej przez Krajową Komisję Etyczną skali będą się one kwalifikować do I stopnia. W takich przypadkach opinia komisji będzie czystą formalnością. Czy zatem nie szkoda papieru, a zwłaszcza czasu i pracy wnioskodawców i członków komisji potrzebnych do sporządzania i czytania wyników? Czy nie należałoby pomyśleć o sporządzeniu urzędowego wykazu doświadczeń lub badań, które nie wymagałyby konieczności opiniowania? Myślę, że warto się nad tym zastanowić.